

Česká a slovenská společnost

Skica srovnávací studie*

JIŘÍ MUSIL**

Středoevropská univerzita, Praha

Czech and Slovak Society

Outline of a Comparative Study

Abstract: According to data on social, demographic and, to some extent, on urban structures at the beginning of the nineties, the Czech and Slovak societies had become very similar. This was the result of economic policies as well as the application of the unifying Soviet model. Nevertheless, at the very time when they appear most similar, from a macrostructural point of view, they are moving apart. The processes leading to the resemblance between Czech and Slovak societies are an interesting example of asynchronical modernization. The process components of modernization, e.g. economic transformation, demographic revolution, urbanization, the growth of literacy and democratization, were going on in each part of Czechoslovakia at different times, i.e. also in different political and societal contexts and at differing paces. The study contains basic information about this asynchronicity and points out the effects of Slovakia's modernization during the socialist regime. The model of asynchronous modernization is however not able to explain the division of Czechoslovakia. Two other explanatory models must be added: a model of internal economic dependency and a model of mobilization. Without the existence of a mobilizing Slovak elite, the division would not have happened.

Sociologický časopis, 1993, Vol. 29 (No. 1: 9-24)

Následující studie se zaměřuje především na komparativní strukturální analýzu obou společností a ponechává vědomě stranou pozornosti velmi důležitý moment definice a interpretace situace. Studie vychází z explicitního předpokladu, že v Československu existovaly dvě společnosti, a snaží se osvětlit rozdíly i podobnost mezi nimi. Hypotéza, která je zde zkoumána, předpokládá, že k rozdělení Československa došlo především proto, že nevznikla "československá společnost", i když z hlediska strukturálního česká a slovenská společnost si byly v momentu rozdělení podstatně podobnější než v době vzniku Československa. Součástí hypotézy, kterou chceme ověřit, je názor, že na rozpadu federace se podílely konkrétně:

1. rozdíly v hospodářských, sociálních, kulturních a osobnostních strukturách;
2. asynchronně a obecně odlišně probíhající procesy modernizace obou společností;

*) Autor děkuje oběma recenzentům za neobyčejně cenné připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Doc. PhDr. Jiří Musil, CSc., CEU - Středoevropská univerzita, Táboritská 23, 130 87 Praha 3, POB 114.

3. odlišné důsledky formování společností sovětského typu v českých zemích a na Slovensku;
4. rozdílně probíhající procesy rektifikace politických, hospodářských a kulturních institucí v obou republikách po listopadu 1989.

Metodologickou součástí výkladového přístupu, který je zde použit, je stanovisko, které vyjádřil Anthony Giddens v úvodu svého příspěvku na 1. konferenci evropských sociologů v srpnu 1992 ve Vídni. Zdůraznil, že pro pochopení vývoje Evropy v budoucnosti je zapotřebí provést *strukturální analýzu* hlavních sociokulturních změn evropských společností.

K metodologickým východiskům následující skicy patří rovněž stanovisko, že zejména v 19. a 20. století lze hovořit o "společnosti" nejen z makrosociálního pohledu, jak je tomu ve vývojových typologiích K. Marxe, H. Spencera, E. Durkheima, F. Tönniese, ale i soudobých autorů jako např. R. Arona, E. Gellnera, D. Bella, G. Lenského a řady dalších, ale i v užším slova smyslu. Příkladem tohoto užšího užívání pojmu společnost je např. Gellnerův pojem "muslimská společnost". V ještě užším smyslu použil pojmu společnost např. Johan Goldsblom ve své knize "Dutch Society", když chtěl popsat jeden ze subtypů soudobých průmyslových společností založených na principu "sloupovitosti" (pillarization). V historické literatuře, která se zabývá národy bez státu, se někdy rovněž používá pojmu společnost, jak je tomu u nás např. u O. Urbana, Jana Křena, Jiřího Kořalky.

Skica shrne výsledky komparace struktury demografické, národnostní, skladby obyvatelstva podle příslušnosti k hospodářským odvětvím, struktury sociální, podle vzdělání, skladby obyvatelstva podle velikosti sídel a forem bydlení, podle některých indikátorů životní úrovně. Součástí skicy bude souhrn komparací dat o vývoji hospodářství v obou částech Československa, zahrnující pohled na hlavní hospodářské sektory a na celkovou hospodářskou strukturu obou republik a na jejich vzájemný vztah. Studie rovněž posoudí vývoj stěhování mezi oběma částmi Československa a míru vzájemné otevřenosti, respektive uzavřenosti.

Všechny tyto strukturální řezy budou analyzovány - pokud to data umožní - *vývojově* tak, aby bylo zřejmé, zda se:

1. stávají obě zkoumané společnosti podobnější, nebo odlišnější;
2. zvyšuje mezi nimi interakce, nebo zda se navzájem uzavírají.

Použité srovnávací modely strukturálních změn

Většina dosavadních prací o rozdělení Československa, až na výjimky, má popisný charakter. Převládá v nich historická metoda používaná jako nástroj identifikace jednotlivých *událostí*, které vedly k rozpadu federace. V některých pracích politologických se za příčiny ztroskotání Československa považují obecnější skutečnosti, které již nemají povahu událostí a které jsou označovány pojmy, jako je "český paternalismus", "slovenský separatismus" apod. Ale i v tomto případě se až na výjimky nehledají sociologické a dlouhotrvající příčiny rozchodu. I když historické analýzy a politologické interpretace jsou nezbytné, nepostačují k interpretaci neudržení společného státu. To v žádném případě neznamená, že

by se měl podceňovat význam zcela konkrétních, jednotlivých událostí, ba i náhodných událostí. Právě tak by bylo nevhodné nevidět roli určitých politických postojů, směrů a hnutí. Interpretace rozpadu se však nemůže vyhnout analýze role sociálních struktur a kultur a zejména jejich odlišného formování v české a slovenské společnosti. Nestačí však pouze komparovat sociologicky obě společnosti. Taková komparace má smysl, bude-li provedena v kontextu *teorie modernizace*, kterou zde chápeme jako změnu celých společností vyvolávanou dlouhodobým působením toho, co Eric Hobsbawn nazval "dvojitou revolucí", tj. spojení průmyslové a politické revoluce.

Teorie modernizace, jak byla formulována T. Parsonsem, A. Inkelesem, W. Moorem, W. W. Rostowem a dalšími, zkoumá jednak změnu jednotlivých sociálních institucí, velikost a strukturu jednotlivých sociálních skupin, povahu vzájemných sociálních vztahů (typy sociálních vazeb), jednak změnu hodnot, způsobů jednání a chování. První skupinu změn lze označit jako *sociálně strukturální* stránky modernizace, druhou jako *sociálně kulturní* modernizaci.

Jednou ze základních hypotéz naší studie je stanovisko, že procesy modernizace české a slovenské společnosti probíhaly nejen asynchronně, nýbrž v některých ohledech také rozdílně. Modernizace české společnosti se v značném rozsahu realizovala v rámci kapitalistického systému a měla, až na některé specifické rysy, např. nízký stupeň urbanizace při poměrně vysokém stupni industrializace, standardní znaky modernizačních procesů v západní Evropě. Převážná část procesů modernizace na Slovensku, které byly zahájeny později než v českých zemích, - prakticky až po roce 1918, kdy se začalo rozvíjet slovenské školství a některé jiné složky terciárního sektoru - probíhala teprve v období socialismu v jeho sovětské verzi. A tento odlišný systémový kontext nebyl bez významu.

V této souvislosti je zapotřebí upozornit (srv. k tomu také [Amersfoort 1991]), že teorie modernizace aplikovaná na otázky vztahu etnik žijících v jednom společném státu předpokládá, že interakce a komunikace mezi obyvateli teritoria, které je kontrolováno nějakým státem, bude mít pozitivní účinky. Tato interakce vyvolaná hospodářským rozvojem, urbanizací, alfabizací atd., vede ke kulturní homogenizaci, která mimo jiné znamená snižování rozdílů mezi etnickými skupinami a ve svých důsledcích vede k jakési amalgamací etnických diferencovaných společností. Jak ve své marxistické tak i nemarxistické podobě mají modernistické teorie skrytý evolucionisticko-optimistický podtext. Není pochyb o tom, že teorie modernizace je jedním z východisek politiky integrace západní Evropy. Předpokládá se, že jistá míra hospodářské a sociální podobnosti mezi zeměmi je nutnou podmínkou pro politickou integraci. Z tohoto hlediska může mít kvalitní sociologická analýza příčin našeho rozdělení i obecnější význam.

Ekonomický přechod v České republice a na Slovensku

Jednoduchým způsobem, jak popsat procesy hospodářského přechodu v moderních společnostech, je analýza příslušnosti obyvatelstva ke třem hlavním hospodářským sektorům [Clark 1940; Fourastié 1954, 1967; Friedrichs 1985], tj. k:

1) zemědělství, lesnictví, rybníkářství;

- 2) průmyslu a stavebnictví;
- 3) službám.

Jestliže aplikujeme s Friedrichsem [1985] na ekonomický přechod tři fáze, můžeme rozlišit:

- 1) *fázi předpřechodovou*, kdy k primárnímu sektoru přísluší více než 50 % obyvatelstva a kdy podíl sektoru sekundárního a terciárního stoupají;
- 2) *fázi vlastního přechodu*, kdy podíl priméru klesá, sekundér dosahuje maxima a podíl terciéru stoupá;
- 3) *fázi popřechodovou*, kdy jak podíl priméru, tak i sekundéru klesají a podíl terciéru přesáhl 50 % a nadále stoupá.

Údaje za území ČR a SR, které se opírají o data o ekonomicky aktivním obyvatelstvu, svědčí o tom, že v českých zemích byla ukončena fáze předpřechodová těsně po r. 1900, kdežto na Slovensku až těsně po roku 1950. Jinak řečeno, české země přestaly být zemědělskou společností již na začátku 20. století, Slovensko až uprostřed tohoto století. Obě společnosti jsou však dosud teprve v druhé fázi ekonomického přechodu, neboť podle výsledků censu z roku 1991 podíl terciéru jak v ČR, tak v SR ještě nepřekročil 50 % (ČR - 43,5 %; SR - 43,7 %). (srv. tabulku 1 a 2).

Z dat o vývoji ekonomicky aktivního obyvatelstva podle příslušnosti ke třem sektorům lze odvodit i další rozdíly v procesu hospodářského přechodu:

1. Jestliže Slovensko před 1. světovou válkou patřilo do kategorie agrárních zemí, pak české země se v této době řadily do kategorie již značně industrializovaných území a rozdíl mezi oběma částmi Československa se v tomto směru v meziválečném období 1918-1939 ještě zvětšil.

Tabulka 1. Začátek a konec ekonomického přechodu ve vybraných evropských zemích

Země	Rok začátku přechodu	Rok konce přechodu	Délka trvání přechodu (roky)
Anglie	1841*	1932	91*
Francie	1869	1974	105
Německo	1876	1981	105
Rakousko	1884	1980	96
České země	1900	1991*	91*
SSSR	1946	1980*	34*
Slovensko	1950	1991*	41*
Maďarsko	1951	1980*	23*
Polsko	1957	1980*	23*

*) časová řada není uzavřena.

Data za české země a Slovensko se opírají o demografické příručky.
Za ostatní země byly převzaty z práce J. Friedrichse z roku 1985.

Tabulka 2. Vrchol industrializačního období a indexy intenzity ekonomického přechodu

Země	Maximum sekundéru rok	podíl v %	Intenzita přechodu		
			primér	sekundér	terciér
Anglie	1880	52,5	0,16	0,12	0,22
Francie	1970	40,6	0,38	0,13	0,26
Německo	1971	49,0	0,42	0,16	0,29
Rakousko	1961	43,5	0,42	0,19	0,29
České země	1980	55,9	0,45	0,28	0,32
SSSR	1980	39,0	0,88	0,40	0,48
Slovensko	1980	51,4	0,97	0,87	0,55
Maďarsko	1974	44,0	1,07	0,88	0,44
Polsko	1980	39,9	1,00	0,48	0,44

Prameny: viz tabulku 1

Indexy intenzity přechodu byly vypočteny následujícím způsobem. Index pro primér je definován jako rozdíl mezi podílem priméru na začátku a na konci přechodu dělený počtem roků trvání přechodu. Stejným způsobem jsou vypočteny indexy pro terciér. Indexy pro sekundér jsou definovány jako rozdíl mezi maximálním podílem sekundéru a jeho podílem v roku konce přechodu. Tento rozdíl je pak dělen počtem let mezi maximem a koncem přechodu. Obecně to znamená, že čím je hodnota indexu vyšší, tím je přechod rychlejší.

2. Období socialismu se vyznačovalo neobyčejně rychlým úbytkem priméru na Slovensku a podobnými, avšak mírnějšími procesy v českých zemích.
3. Období socialismu zaznamenalo neobvyklý jev: úbytek terciéru. Byl o něco větší v české části státu a ČR ani v roce 1980 nedosáhla úrovně z roku 1930. Slovensko naopak mělo již v roce 1961 vyšší podíl terciéru než v roce 1930.
4. Ekonomický přechod Slovenska proběhl podstatně rychleji než v českých zemích (a uskutečnil se v období socialismu).
5. Slovensko ve smyslu odvětvové struktury dohnalo české země v roce 1991, při zachování o něco většího podílu zemědělství. Rychlost tohoto vyrovnání mezi dvěma částmi státu je v moderní historii Evropy zcela ojedinělá (viz [Mihailovič 1973]).

Slovenská industrializace neprobíhala jen neobyčejně rychle, ale měla i další znaky, které můžeme uvést jen heslovitě. Vyznačovala se vznikem poměrně velkých závodů, které byly v řadě případů umisťovány v poměrně malých sídlech (Detva, Senica, Turzovka). Umístění závodů navazovalo na velké zdroje pracovních sil v místě podle bilancí pracovištních okrsků. Závody v těchto sídlech mají často zcela rozhodující postavení jako pracoviště. Závislost sídel na takovém monopolním průmyslu, a to jak ve smyslu ekonomickém, tak i sociálním a politickém je značná. Struktura slovenského průmyslu byla určována pravděpodobně ekonomicko-strategickými cíli federace a pravděpodobně také celého sovětského bloku. To vedlo ke známé jednostrannosti nového slovenského průmyslu a dnes sekundárně k vysoké nezaměstnanosti v řadě odvětví. Naproti

tomu český průmysl, který se vyznačoval již od svého vzniku v 19. století notoricky vysokým rozptylem a poměrně pestrá strukturou, s velkým podílem průmyslu spotřebního zboží, si zachoval přes radikální zásahy od roku 1945 do poloviny 50. let - povahu *sítě* mnoha závodů umístěných v malých a středních městech, mezi kterými nebyly velké vzdálenosti (platí to zejména o východních a severních Čechách, z části i západních). Vazba pracovišť a bydlišť byla v těchto starých sídelních strukturách se starým průmyslem pružnější než v oblastech, které byly industrializovány nebo reindustrializovány za socialismu (Ostravsko, Severočeská uhelná pánev).

Závěrem je zapotřebí dodat, že koncepce slovenské industrializace, která se realizovala na bázi velkých nových závodů v síti přežívajícího agrárního osídlení a při omezených zdrojích na výstavbu bytů a technické i sociální složky městské infrastruktury, vedla k fenoménu, který je analogií toho, co Ivan Szelényi označil pojmem "*nedostatečná urbanizace*". Je to situace, kdy stát sice koncentruje pracovní příležitosti, ale nemá dosti zdrojů pro výstavbu bytů v blízkosti pracovišť a v podstatě nutí nové zaměstnance průmyslu k dojíždění z obcí v okolí a dále je nutí k soukromé výstavbě bytů svépomocí atd., rovněž v místě bydliště. Statistiky o podílu soukromě stavěných bytů a o dojíždě do zaměstnání mimo místo bydliště na Slovensku tuto hypotézu potvrzují. Oba tyto jevy byly ve Slovenské republice podstatně častější než v České republice. Z celkového počtu bytů postavených v letech 1946-1985 bylo na Slovensku 40 % v soukromých rodinných domech, v Čechách a na Moravě pouze 22,7 %.

Demografický přechod a změny rodiny

K důležité složce modernizace v evropských společnostech, méně již v neevropských, patří změny v reprodukčním chování obyvatelstva, které jsou souhrnně označovány pojmem "demografická revoluce" [Landry 1934] anebo "demografický přechod" [Notestein 1945], srv. rovněž [Thompson 1930]. Demografický přechod je proces, který je vyvolán snížením úmrtnosti - zejména dětí - na které reaguje populace, s menším nebo větším časovým odstupem, vědomým omezováním plodnosti.

V českých zemích začíná demografický přechod kolem roku 1870 a jeho první fáze končí kolem roku 1900, druhá fáze pak kolem roku 1930. Podle některých studií [Fialová, Pavlík, Vereš 1990] ke snižování hodnot hrubé porodnosti docházelo na území dnešní ČR již po roce 1820 (ze 42 narození na 1000 obyvatel na 38). Tato změna byla důsledkem odsunování sňatků do vyššího věku a nebyla způsobena změnami plodnosti. Ke skutečnému poklesu fertility začalo docházet po r. 1890 a k zlomu došlo po roce 1900. Ukazatel obecné plodnosti činil roku 1900 140 na 1000 vdáných žen v reprodukčním věku a během 10 let klesl na hodnotu 117. Plodnost žen pak neustále klesala až do čtyřicátých let. Demografický přechod tedy probíhal v českých zemích poměrně pomalu a podobá se francouzsko-anglickému typu. Na Slovensku první známky klesající fertility byly zaznamenány po roce 1900. Hodnoty porodnosti klesly výrazně během 1. světové války, po ní však znovu stouply, aby pak začaly výrazně klesat po roce 1930. Demografický přechod byl dovršen na Slovensku po roce 1950. Co je zajímavé, je

skutečnost, že v období spojování českých zemí a Slovenska, tj. v desetiletí 1920-1929, byly rozdíly v porodnosti mezi oběma těmito částmi nového státu větší než na začátku století a v pozdějších obdobích.

V důsledku později probíhajícího demografického přechodu a zachování poměrně vysoké hladiny plodnosti je slovenská společnost demograficky oproti české mladší. V roce 1991 byl průměrný věk ženy v ČR 38,0 let, muže 34,6; na Slovensku ženy 34,9 a muže 32,1. Jsou to rozdíly poměrně značné.

Důsledkem odlišných populačních procesů ve sféře přirozené měny i migrace je skutečnost, že od roku 1921 do roku 1991 se podíl obyvatelstva žijícího na Slovensku na úhrnu obyvatelstva Československa zvýšil z 23 % na 34 %. To je i z hlediska evropských regionálních změn mimořádně rychlý růst, který svědčí o dynamickém hospodářském a sociálním rozvoji Slovenska.

Slovenská společnost se historicky lišila strukturálně od české také co do modelu rodiny a majetkových vztahů. Týká se to zejména rolnických rodin, ve kterých se v obou společnostech v minulosti formovaly některé základní znaky sociální organizace obou společností. Slovenská rodina patřila v minulosti podle Hajnalova [1982] třídění k tzv. východoevropskému typu. Ten je charakteristický korelací mezi nízkým věkem při sňatku, malým podílem služebnictva a vyšší plodností než typ západoevropský. To vše souvisí s tím, že na Slovensku dědila otcovu půdu většina sourozenců a neplatila tam primogenitura. Tím docházelo k drobení zemědělské půdy a vzniku velmi malých zemědělských jednotek, k stagnaci technického pokroku v zemědělství a zároveň k malému uvolňování pracovních sil do průmyslu a do měst (srv. [Švecová 1989] a tam uvedena další literatura). V západní Evropě a také v českých zemích získával otcovský majetek jen jeden dědic, který odsunoval sňatek až do doby, než převzal usedlost. S tím souviselo i menší dělení půdy, větší stěhování lidí z venkova do měst. Na Slovensku převládla tzv. velkorodina a patriarchální rodina, česká rodina byla naproti tomu menší a postavení otce nebylo tak silné, i když i zde převládal typ patriarchální. Tyto tradice se sice rychle měnily v důsledku industrializace a urbanizace Slovenska, avšak v oslabené a modifikované podobě se udržely na venkově a u nových migrantů do měst až do přítomnosti. Vedly k jinému typu sociální koheze v obou společnostech, k odlišnému pojetí rolí, sociálního statusu a vztahů mezi jednotlivci a skupinami. Není pochyb, že jak právní, politická i hospodářská unifikace zahájená 1. republikou, tak i tvrdý proces homogenizace a "glajchšaltování" prováděný centralistickým komunistickým režimem a samozřejmě také industrializační a urbanizační procesy začaly stírat rozdíly mezi oběma částmi republiky. Nicméně všechny sociologické výzkumy týkající se rodinných vztahů, významu sousedství a lokality, ale také sociální struktury, struktury domácností aj. (srv. např. [Roško, Podoláková, Jančovičová 1969] a nejnověji [Machonin 1992]) poukazovaly a poukazují na odlišnosti v strukturaci i fungování obou společností.

Urbanizace jako přeměna sociálně prostorového systému společnosti

Procesy urbanizace vedly již od začátku století k postupnému zpodobňování obou částí Československa, i když toto přibližování začalo ve fázi, kdy se české země v tomto ohledu ještě značně lišily od Slovenska. Zároveň je také zapotřebí

zdůraznit, že tempo urbanizace bylo v posledních desetiletích na Slovensku stále vyšší než v Čechách. Platilo to i v posledním desetiletí, kdy v České republice vzrostl podle předběžných, a asi ne zcela přesných odhadů, podíl obyvatelstva měst s více než 10 000 obyvateli o pouhých 2 %, kdežto na Slovensku o 22 %. To odpovídá skutečnosti, že procesy urbanizace v České republice jsou již ve vysoké a pomalejší fázi, kdežto Slovensko bylo v 80. letech uprostřed stále ještě rychlého procesu koncentrace obyvatel do měst. Tomu, že Slovenská republika byla a je stále uprostřed rychlého urbanizačního procesu, odpovídá celá řada nutných průvodních jevů. Regionální rozdíly na Slovensku, a to z hlediska životní úrovně, míry industrializace i urbanizace i způsobu života, jsou větší než v České republice, která se nachází v poslední fázi urbanizačního přechodu a je jako celek sociálně stejnorodější. Z toho, co bylo řečeno, plyne, že geografická mobilita slovenského obyvatelstva by měla být teoreticky v období socialismu, zejména v jeho posledních desetiletích vyšší než mobilita českého obyvatelstva. Statistické údaje však ukazují, že tomu je jen z hlediska denního dojíždění do práce, kdežto z hlediska migrace je slovenské obyvatelstvo méně pohyblivé než české.

Na tomto místě se nelze zabývat podrobněji problémy, před kterými stojí města v obou republikách, lze jen zkratkovitě poukázat na to, že problémem mnoha českých měst, zejména těch, která mají výrazná historická jádra a poměrně rozsáhlé čtvrti z 19. století, bylo chátrání a nevyužívání jejich starých částí, nazval jsem to v jiné souvislosti "atrofií vnitřních částí měst" [Musil 1989]. Problémem slovenských měst, včetně Bratislavy, byl paradoxně jejich prudký rozvoj, spojený se zničením mnoha jejich starých částí a s urbanisticky neovládnutou expanzí. Ze sociologického hlediska k vážným problémům patřila ruralizace měst, včetně Bratislavy, a naopak prudká suburbanizace v řadě městských aglomerací.

Alfabetizace a změna vzdělanostní struktury

Vysoká úroveň alfabetizace českého obyvatelstva v rakousko-uherské monarchii byla již v literatuře mnohokrát podrobně popsána. Obdobně je tomu i s popisem stavu slovenského školství ke konci 19. a začátkem 20. století a s poměrně vysokým podílem analfabetů na Slovensku ještě v době sčítání r. 1921. Mezi obyvateli staršími 14 let jich bylo v tomto roce 15 %. Je nutno rovněž uvést, že jestliže ke konci 60. let minulého století bylo na Slovensku 1 800 obecných škol, do začátku války v roce 1914 klesl jejich počet na 250, z nichž 233 byly jednotřídky. Z 256 000 slovenských dětí, jejichž mateřskou řečí byla slovenština, mohlo jen 17 % navštěvovat slovenské obecné školy [Štefánek 1944].

Daleko horší byla situace z hlediska středoškolského vzdělání. Po roce 1874/75, kdy byla zavřena tři existující slovenská gymnázia a chtěl-li někdo získat středoškolské vzdělání, musel navštěvovat maďarské střední školy. Na nich tvořili slovenští středoškoláci pouze 3,2 % z úhrnu všech žáků. Na univerzitách a jiných vysokých školách Uher činil podíl slovenských vysokoškoláků 1,4 %. Sociální a profesionální důsledky této situace byly rovněž již mnohokrát popsány. (srv. např. [Holotík 1980] a příslušnou literaturu). Z hlediska naší hypotézy o rychlém procesu modernizace Slovenska je však důležitější skutečnost, že během 1. československé republiky se zdařilo prakticky odstranit na Slovensku

analfabetismus, vybudovat základy středního i vysokého školství. Dynamický proces modernizace v oblasti vzdělání pokračoval i v době komunistického režimu. V současné době ukazatelé struktury vzdělání jsou v Slovenské republice dokonce nepatrně příznivější než v České republice. Na pozadí dynamiky vzdělání a formování nových elit je zapotřebí vidět i četná napětí uvnitř soudobé slovenské společnosti. Toto téma bude vyžadovat pečlivý výzkum, který by ukázal, jak se formovaly nové elity a jak formulovaly národní cíle Slovenska.

Demokratizace společnosti

Součástí modernizačního procesu je rovněž diferenciací politických hnutí a formování politických stran. Ustavení pluralitní struktury politických subjektů lze považovat za integrální prvek modernizace.

Příznivější politický rámec, rozvinutý kapitalismus - byť rakouského typu - diferencovanější sociální struktura českých zemí ke konci 19. století (srv. [Urban 1982]) oproti poměrům na Slovensku po roce 1867 se projevovaly také v politických strukturách. V devadesátých letech 19. století a v letech před 1. světovou válkou, kdy v českých zemích již existovala bohatě rozvinutá struktura politických stran, byla na Slovensku situace zcela odlišná. A. Štefánek [1933] ji charakterizoval takto:

"Politická činnosť pred prevratom na Slovensku nevykazuje hlbšieho roztriedenia. Od začiatku národného uvedomenia je nacionalistická a viacmenej autonomistická, inak konzervatívna a panslavistická. Slováci mali až do prevratu vlastne len jednu stranu, takzvanú Národnú stranu slovenskú."

Štefánek zdůrazňuje, že existovaly výrazné názorové rozdíly mezi nacionalisty, ale při volbách a politických akcích vystupovaly jednotlivé proudy jednotně a společně.

Česká situace, jak známo, byla odlišná a mezi politickými stranami existovala již zcela otevřená soutěž, která přecházela do vážných konfliktů. Politický život první republiky v české části nového státu byl, pokud jde o strukturu stran a do jisté míry i politickou kulturu, pokračováním předválečného života. Změnou byla radikalizace jak na levici, tak i na pravici. Na Slovensku se prvních voleb roku 1920 zúčastnilo osm politických stran a v roce 1925 již 18 stran. Slovensko neobyčejně rychle převzalo strukturu stran z české části doplněnou ovšem o Hlinkovu ľudovú stranu a Slovenskú národnú stranu a strany maďarské. Přejod od jednoduché předválečné struktury k složité se realizoval v krátké době. V tomto ohledu integrace obou částí republiky proběhla poměrně rychle a z hlediska strukturálního nebyly mezi českými zeměmi a Slovenskem podstatné rozdíly. Politický pluralismus byl pak jak na Slovensku, tak i na českém území přerušen za války a samozřejmě v období od roku 1948 do roku 1989. Politická kultura obou částí však zůstávala tradičně odlišná, avšak na tomto místě nemůžeme těmto rozdílům věnovat pozornost.

Sociálně kulturní modernizace

Modernizace nemá pouze strukturální stránky. V teoriích modernizace se naopak zdůrazňuje význam změn postojů k práci, pracovní motivace, omezování vlivu tradice, posilování významu individuálního rozhodování, racionální orientace

v jednání, posilování sekundárních motivů v jednání s lidmi a celá řada dalších sociálně psychologických a sociálně kulturních prvků chování. Studie o rozdílech mezi českými zeměmi a Slovenskem v tomto ohledu, která by i vývojově postihla vzájemný vztah obou společností, nebyla ještě provedena. Pro naše účely použijeme poznatky, které přinesl v podání P. Machonina [1992] výzkum transformace sociální struktury československé společnosti prováděný Sociologickým ústavem ČSAV a Ústavem sociálně politických věd FSV UK.

Slovenská populace byla méně než česká spokojena s politickými, ekonomickými a sociálními změnami, které nastaly po listopadu 1989 a měla "kvalitativně nižší stupeň důvěry k probíhající sociální transformaci" [Machonin 1992]. Část nespokojenosti slovenského obyvatelstva je podle Machonina spjata s představou, že dochází k přílišnému prohlubování sociálních rozdílů a k růstu sociální nespravedlnosti. Česká populace připisuje značně větší význam výkonovým faktorům úspěchu, jakými jsou vlastní vzdělání, vlastní snaha, nadání, pracovitost a ochota riskovat. Slovenská populace naopak přiznává větší význam faktorům askriptivním, daným původem, rodem, náhodou, nikoli však vlastním výkonem jedince. K těmto faktorům patří také bohatství a vzdělání rodičů, sociální kontakty, politická spojení, národnostní a rasový původ, náboženství, místo narození atd. Slovenská populace se při sebezařazování na škále levice-pravice zařazuje více doleva. Podstatně méně často než Češi se Slováci označovali jako "liberálové" (40,4 % ku 18,1 %) a jako "konzervativci" (25,4 % ku 13,1 %).

Z citovaného výzkumu rovněž plyne, že nižší stupeň urbanizace, způsob bydlení na Slovensku a některé další okolnosti vedou k odlišnostem v životním stylu obou populací. Na Slovensku je patrná větší sociabilita obyvatelstva, větší důraz na rodinu a sousedství jako životní okruhy. To odpovídá starším pozorováním R. Roška z roku 1986, který upozorňoval na velký význam "domácího pracovního okruhu" na Slovensku. Kdybychom použili známého rozlišení a třídění obyvatelstva na "lokály" a "kosmopolity", které zavedla M. Stacey [1960], Slováci by reprezentovali více "lokály" než Češi, a pokud jde o "kosmopolity", bylo by tomu naopak. Slovenská společnost je více solidaristická a více komunitní (Gemeinschaft), česká více asociativní (Gesellschaft).

K tomu je zapotřebí přidat konstatování, že slovenská společnost je tvořena obyvatelstvem, které není v takovém stupni sekularizované jako obyvatelstvo českých zemí, zejména pak Čech samotných. Je známo, že česká populace vedle švédské a dalších patří k nejvíce sekularizovaným populacím v Evropě.

Lze tedy konstatovat bez velkého rizika omylu, že české země jsou z hledisek sociálně kulturních v rozvinutější fázi modernizace než Slovensko. Lze také uvést, že v tomto ohledu je rozdíl mezi oběma částmi bývalé federace větší než z hlediska hlavních strukturálních znaků, jako je stupeň industrializace, urbanizace, rozvoj vzdělání, životní úroveň, hrubý národní důchod atd. Tato skutečnost má ovšem významné sociologické i politické důsledky.

Některé stránky sociální interakce mezi oběma společnostmi

Míra integrace společností a jejich části závisí na výměně lidí, informací, kapitálu, zboží a dalších pohyblivých prvků společností. Existuje celá řada indikátorů, které

měří tyto stránky integrace, mezi nepřímé patří také rozsah stěhování, počet osob studujících v "druhé" části, počet absolventů škol, kteří se vracejí zpět do své části, anebo naopak zůstávají v druhé části atd.

Většina sociologických indikátorů, nikoliv však ekonomických - jako je např. výměna zboží, kooperace podniků, toky kapitálu a pod. - naznačuje, že z dlouhodobého hlediska se obě části federace navzájem uzavíraly. K velmi významnému symptomu tohoto uzavírání patří trendy v migraci mezi Slovenskem a českými zeměmi.

Na začátku padesátých let migrovalo ze Slovenska do českých krajů 37 až 40 tisíc osob. Velký rozsah migrace v této době byl vyvolán mimo jiné i dosídlováním českého a moravského pohraničí. Tento počet se začal zmenšovat již v druhé polovině padesátých let a pohyboval se kolem 21 tisíc v průměru. Poměrně vysoké hodnoty migrace ze Slovenska do českých zemí v 50. letech souvisely s expanzí hornictví a metalurgie na Ostravsku a v jiných českých krajích. Rozsah migrace v šedesátých letech klesl dále na úroveň 13 až 19 tisíc. Pokles pokračoval dále a v osmdesátých letech klesl roční počet migrantů ze Slovenska pod 10 tisíc. Podobný trend lze zjistit, pokud jde o migraci z českých zemí na Slovensko. Obě části republiky se stávaly stále uzavřenější a interakce mezi nimi v tomto ohledu stále klesala. Jedním z faktorů tohoto vývoje bylo politické rozhodnutí slovenských orgánů omezit emigraci do České republiky. Ale existovaly i další příčiny. Snižování rozsahu emigrace ze Slovenska do českých zemí je zrcadlovým obrazem rozvoje industrializace a obecně hospodářství Slovenska. Čím rozvinutější se stávalo Slovensko a čím více pracovních příležitostí tam vznikalo, tím méně byla nutná migrace do Čech a na Moravu. Jiný mechanismus působil, pokud jde o migraci z českých zemí na Slovensko. Migrace z českých zemí rovněž rychle klesala, zejména však klesala migrace kvalifikovanějších pracovníků na Slovensko. Jak postupně rostla slovenská technická i humanitní inteligence, tak ubývalo lidí z Čech a Moravy, kteří by kryli potřeby rozvíjejícího se slovenského průmyslu a dalších odvětví. Z hlediska interpretace vzájemného vztahu mezi oběma částmi státu je důležité, že podle všeho kvalifikační struktura migrujícího obyvatelstva ze Slovenska do českých krajů byla - zejména do vzniku federace - nižší než kvalifikační struktura českých migrantů stěhujících se na Slovensko. Ze Slovenska se stěhovali do českých krajů nekvalifikovaní dělníci a zemědělstí dělníci ve větší míře než naopak.

Proces uzavírání obou částí státu naznačuje také analýza dat o osobách uvedených v publikaci Kdo je kdo v Československu, jejíž 1. díl vydal Václav Brož roku 1969. Počet Slováků, kteří získali vzdělání v Čechách od doby první republiky do období vznikající federace, klesal. Zmenšoval se zejména počet mladých Slováků pracujících na Slovensku, kteří získali vzdělání na českých školách. A naopak ovšem rostl podíl Slováků, kteří získali vzdělání na Slovensku a také tam pracovali. (srv. [Skalník Leff 1988: 289-291]). I z této analýzy je patrné, že s rozvojem slovenského školství probíhajícího současně s růstem pracovních příležitostí pro vysoce kvalifikované osoby, se snižovala cirkulace obyvatelstva mezi oběma částmi republiky. Lze proto souhlasit s názorem českého geografa K.

Kühnla [1982], podle kterého je Československo složeno ze dvou "relativně uzavřených" migračních subsystémů: českých zemí a Slovenska.

Prolínání nebo uzavírání obou společností by se mělo ovšem zkoumat také pomocí dalších dat: o počtu uzavíraných česko - slovenských sňatků, o turistice, umísťování vojáků v prezenční službě, o rozsahu kulturních kontaktů, o vzájemné znalosti jazyků, kultury a historie. Ovšem z hlediska strukturálního se zdá být uzavírání značně pravděpodobné.

Shrnutí, diskuse a alternativní výklad

Není pochyb o tom, že po celou dobu spoluzití ve společném státě existovala jak česká, tak i slovenská společnost. Rozdíly mezi nimi byly důsledkem odlišného historického vývoje a rozdílného začátku i průběhu modernizačního procesu. Obě společnosti se z jistého hlediska sobě přibližovaly, z hledisek jiných však zůstávaly trvale rozdílné.

Velká část modernizačních procesů probíhala na Slovensku rychleji než v českých zemích. To vyplývá nejen z rozboru industrializace, urbanizace a demografického přechodu, nýbrž i tempa alfabetizace a demokratizace. Procesy modernizace se navíc v českých zemích realizovaly v rámci rakouského kapitalismu plného feudálních prvků a byly ukončeny až v rámci liberálně demokratického kapitalismu 1. československé republiky. Na Slovensku však značná část rychle uskutečněné modernizace proběhla v socialistickém kontextu. Do jisté míry lze vyslovit hypotézu, že Slovensko bylo modernizováno takto rychle pod vnějším tlakem. Nebyl to tak zvaný organický růst, o kterém lze hovořit v českém případě, důležitou roli zde hrály i strategické důvody.

Navíc některé procesy modernizace byly na Slovensku rozpojeny a neprobíhaly souběžně. To se týká zejména vztahu mezi industrializací a urbanizací. Slovensko je pravděpodobně příkladem potvrzujícím Sze-enyho teorii nedostatečné urbanizace. Ta konstatuje, že procesy koncentrace pracovních příležitostí ve městech probíhaly podstatně rychleji než koncentrace bydlícího obyvatelstva. Tato nedostatečná urbanizace zároveň znamená, že šlo o nepřímou formu exploatace nově - z venkovského obyvatelstva - vznikající vrstvy průmyslových dělníků a nižších zaměstnanců služeb, kteří byli nuceni stavět si na venkově byty a dojíždět za prací do měst. V menší míře existuje na Slovensku i časová mezera i mezi industrializačními procesy a změnami v demografickém chování. To si zachovávalo dosti dlouho rysy reprodukce v agrárně průmyslových nebo i agrárních společnostech.

Co však naše analýza naznačila, je skutečnost, že na rozdíl od české společnosti se při modernizaci slovenské společnosti rozevřela výrazná mezera mezi technickými a hospodářskými stránkami modernizace na jedné straně a kulturními a sociálními procesy modernizace na straně druhé.

Slovensko se především podstatně pomaleji sekularizovalo než české země a jak je obecně známo, náboženství tam zůstalo významnou složkou formující život celé společnosti. Některé historicky podmíněné skutečnosti, jako např. formy rodiny, velký význam sousedství a komunitních vazeb, bydlení na venkově s malým

domácím hospodářstvím u poměrně velkého počtu domácností a konečně velký důraz kladený v socialistické společnosti na kolektivní formy života (přechod z neprůmyslových a pozdně preindustriálních životních forem přímo do socialistického kolektivismu) způsobily, že nový průmysl, ale i města, fungovaly ve společnosti, která neměla standardní rysy moderních průmyslových společností.

Rychlost, se kterou technická a hospodářská modernizace Slovenska proběhla, a skutečnost, že sociální a kulturní struktury slovenské společnosti se tak rychle jako technické a hospodářské neměnily, vytvořily napětí a nesoulad mezi strukturálními subsystémy slovenské společnosti.

Česká společnost naopak trpí syndromem sociální stagnace, jisté uzavřenosti a sebespokojenosti, i zde se objevují četné rysy anomie a rozpadu sociální koheze. Je to však jiný typ anomie než ten, se kterým se setkáváme na Slovensku.

Přes odlišnost průběhu modernizačních procesů v obou zemích, z hlediska makrostrukturálního se obě společnosti stávaly stále více podobné. Analýza našich dat ukazuje, že Československo vzniklo v období, kdy tyto makrostrukturální rozdíly, rozdíly v demografickém chování a v řadě dalších parametrů byly největší. Československo se rozdělilo v době, kdy tyto rozdíly byly nejmenší.

České země a Slovensko se v celém poválečném období vyvíjely - přes rostoucí integraci hospodářskou a technickou - směrem k formování dvou oddělených geodemografických, zejména migračních regionů. Stále více se vůči sobě uzavíraly. Bylo to v podstatě důsledkem vyrovnávání rozdílů mezi Slovenskem a českými zeměmi a industrializačního a hospodářského vývoje Slovenska. Vývoj slovensko-českých vztahů popírá modernizační teorii, která zdůrazňuje, že podobná životní úroveň, podobná socioekonomická struktura obyvatelstva a podobný nebo identický systém sociálního zabezpečení a práva jsou nejspolehlivějšími faktory potlačujícími etnická napětí a vedoucími k integraci.

K výkladu sociologického oddělení obou společností a ztroskotání federalismu zřejmě nestačí ani poukaz na rozkolísanost slovenské společnosti v důsledku vnitřních napětí způsobených asynchronností modernizačních procesů jednotlivých subsystémů slovenské společnosti. Je pravděpodobné, že tato asynchronnost přispěla k otřesům slovenské společnosti a k tomu, že česká společnost nebyla schopna interpretovat správně sociální a kulturní pochody, které probíhaly na Slovensku. Je však zřejmé, že jak tradiční modernizační teorie, která se snaží vysvětlit rozchod Čechů a Slováků poukazem na to, že Slovensko je "opožděná" společnost - což je jistá forma sociologické arogance - která nemůže snadno srůst s rozvinutější českou společností, tak i modifikovaná modernizační teorie, která poukazuje na vnitřní asynchronnost slovenského modernizačního vývoje a na rozkolísanost a neurčitost slovenské společnosti, nestačí k výkladu toho, co se stalo.

Je zřejmé, že i tuto modifikovanou formu modernizační teorie je nutno doplnit jinými výkladovými teoriemi. Zdá se nám, že bychom měli aplikovat na naši probíhající historii model "vnitřní závislosti", který formuloval při analýze vývoje keltských území ve Velké Británii M. Hechter [1975]. Tato teorie v podstatě říká, že při jemnější strukturální analýze, která si nevšímá pouze makrosociálních

veličin, jako je GNP, zastoupení tří velkých Fourastiéovských sektorů národního hospodářství a pod., ale která si všímá také toho, jaké jsou konkrétní vztahy mezi průmyslovou výrobou v různých částech téhož státu, avšak obydleného různými etnickými skupinami. Např. která si všímá toho, zda v jedné části nejsou soustředěny podniky produkující průmyslové polotovary a v jiné podniky zpracovávající tyto polotovary v rámci strojírenství, potravinářského průmyslu atd. Při tomto uspořádání lze pak hovořit o hierarchické integraci. Důležitá je také sociální struktura migrace. Stěhování méně kvalifikované pracovní síly z jedné části státu do druhé je rovněž indikátorem "vnitřní závislosti".

K vzniku takové závislosti může docházet záměrně, anebo nezáměrně. Může být také důsledkem vnějších tlaků, jak tomu bylo podle našeho názoru i v případě Československa. Pouze podrobná historie alokace průmyslu a jiných hospodářských aktivit, role vojensko strategických hledisek při tomto rozmisťování a analýza role některých dalších činitelů může ukázat, zda tyto vnější tlaky sehrály rozhodující roli. Zjednodušené sociálně ekonomické analýzy prováděné jak z české, tak i slovenské strany však dosud tyto jemnější a hlubší výkladové principy neúspěšnosti česko-slovenského pokusu o vytvoření společného státu nemohly odstranit.

Vedle teorie vnitřní závislosti je zapotřebí upozornit ještě na to, že modernizační teorie musí být doplněny jak teorií socializace do etnika, tak zejména teorií *mobilizace elit*. Chtěli bychom zde na závěr vyslovit názor, že tato teorie, která je dnes spojována nejčastěji se jménem J. McKaye [1982], v kombinaci s teorií vnitřní závislosti, může vysvětlit do značné míry i rozdělení československé federace. Tato teorie mobilizace elit předpokládá, že hnutí vedoucí k oddělení nějakého etnika ze společného státu musí mít mobilizující elitu, která interpretuje jak etnické danosti - tj. v podstatě kulturní danosti, jako je jazyk, kulturní vzorce chování atd. - tak i nejrůznější formy hospodářských nerovností, případně závislosti politickým způsobem. Bez existence takové elity, která se rozhodla ke spojení etnických daností s politickou interpretací vnitřní závislosti, nemůže dojít k rozdělení. K takovému spojení všech těchto faktorů dochází ovšem vždy po nějakém velkém systémovém otřesu, jakým bylo v našem případě zhroucení komunistických režimů.

Testování této multifaktorové teorie rozpadu státu bude ovšem vyžadovat jiný druh informací, než jsou ty, které máme k dispozici. Ty, které jsme použili v našem pokusu vysvětlit rozpad pomocí teorie o asynchronní modernizaci, nám však alespoň umožnily odmítnout jednoduchý výklad opírající se pouze o teorii modernizace a otevřely pohled na sofistikovanější interpretaci vycházející ze spojení teorie vnitřní závislosti s teorií mobilizace elit.

JIRÍ MUSIL je ředitelem Středoevropské univerzity v Praze. Přednáší rovněž na Karlově univerzitě (na přírodovědecké a právnické fakultě). U nás i v zahraničí je znám jako sociolog města a regionu. V tomto oboru publikoval řadu knih v ČR, v USA, Velké Británii, Polsku a Maďarsku. V současné době se zabývá rovněž problémy nacionalismu a teoretickou sociologií.

Literatura

- Amersfoort, H. van 1991. "Nationalities, Cities and Ethnic Conflicts: Towards a Theory of Ethnicity in the Modern State." In *States and Nations. The rebirth of the 'nationalities question' in Europe*, ed. by H. van Amersfoort, H. Knippenberg. Amsterdam: Nederlandse Geografische Studies 137.
- Clark, C. 1940. *The Conditions of Economic Progress*. New York.
- Fialová, L., Z. Pavlík, P. Vereš 1990. "Fertility Decline in Czechoslovakia During the last Two Centuries." *Population Studies* 44: 89-106.
- Fourastié, J. 1949. *Le grand espoir du XXe siècle*. Paris.
- Friedrichs, J. 1985. *Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa*. Berlin - New York: Walter de Gruyter.
- Gellner, E. 1981. *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giddens, A. 1992. Poznámky z jeho projevu na 1. kongresu evropských sociologů ve Vídni v srpnu 1992.
- Goldsblom, J. *Dutch Society*. Amsterdam.
- Hajnal, J. 1982. "Two kinds of Preindustrial Household Formation System" *PDR* 8: 449-494.
- Hechter, M. 1975. *Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development*. London: Routledge.
- Hobsbawm, E. 1991. *The Age of Revolution. Europe 1789-1848*. London: Cardinal. (První vydání knihy v roce 1962.)
- Holotík, L. 1980. "Die Slowaken." In *Die Habsburgenmonarchie 1848-1918*, ed. A. Wandruszka, P. Urbanitsch. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Kořalka, J. 1991. *Tschechen im Habsburgerreich und in Europa 1815-1914*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik.
- Křen, J. 1990. *Bílá místa v našich dějinách*. Praha: Lidové noviny.
- Kühnl, K. 1982. *Migration and Settlement: 16. Czechoslovakia RR-82-32*. Laxemburg (Austria): International Institute for Applied Systems Analysis.
- Landry, A. 1934. *La révolution démographique*. Paris: Librairie du Recueil Sirey.
- Machonin, P. 1992. "Česko-slovenské vztahy ve světle dat sociologického výzkumu." In *Dnešní krize česko-slovenských vztahů*, ed. by F. Gál a kol. Praha: SLON.
- McKay, J. 1982. "An Exploratory Synthesis of Primordial and Mobilizationist Approaches to Ethnic Phenomena". *Ethnic and Racial Studies* 5: 395-420.
- Mihailovič, K. 1973. *Regional Development: Experience and Prospects in Eastern Europe*. The Hague: Mouton.
- Musil, J. 1989. Referát na symposiu o obnově měst v rámci spolupráce mezi Českou republikou a Zemí Nordrhein-Westfalen, Dortmund.
- Notestein, F. W. 1945. "Population Theory. Long View." In *Food for the World*, ed. by T. W. Schulz. Chicago, University of Chicago Press.
- Roško, R., K. Podoláková, J. Jančovičová 1969. "Sociálna štruktúra slovenskej a českej spoločnosti." In *Československá spoločnosť*, ed. P. Machonin a kol. Bratislava: Epocha.
- Skalnik Leff, C. 1988. *National Conflict in Czechoslovakia*. Princeton: Princeton University Press.
- Stacey, M. 1960. *Tradition and Change. A Study of Banbury*. Glasgow: Oxford University Press.

Štefánek, A. 1933. "Slovensko. Přehled politický." In *Slovník národohospodářský sociální a politický, III. díl*. Praha: O. Janáček.

Štefánek, A. 1944. *Základy sociografie Slovenska*. Bratislava.

Švecová, S. 1989. "Dva typy tradiční rolnické rodiny v Československu." *Český lid*, 76: 210-222.

Thompson, W. S. 1930. *Population Problems*. London: McGraw-Hill.

Urban, O. 1982. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda.

Summary

The study tries to explain the deeper causes of the division of Czechoslovakia. The analysis, in the form of an outline, is based on testing the model of asynchronous modernization processes within the Czech and Slovak society. Stress is also laid upon the differing societal contexts of modernization processes in Czech and Slovak societies. According to data on social, demographic and, to some extent, on urban structures at the beginning of the nineties, the Czech and Slovak societies had become very similar. This was the result of economic policies as well as of the application of the unifying Soviet model. Nevertheless, at the very time when they appear most similar, from a macrostructural point of view, they are moving apart. The processes leading to the resemblance between Czech and Slovak societies are an interesting example of asynchronous modernization. The processual components of modernization, e.g. economic transition, demographic transition, urbanization, the growth of literacy and democratization, were going on in each part of Czechoslovakia at different times, i.e. also in different political and societal contexts and at differing paces. The study contains basic information about this asynchronicity and points out the effects of Slovakia's modernization during the socialist regime. The Czech lands were modernized within a capitalist context. Slovakia's and the Czech lands' paces of modernization processes differ as well. The economic transition lasted 91 years in the Czech Republic, and 41 years in Slovakia. The Czech demographic transition proceeded relatively slowly, and was in this respect similar to the French-English type, whereas the Slovak demographic revolution was a rather fast process lasting only about 50 years. The same patterns can be seen when analyzing the urbanization processes. The Czech urbanization processes were relatively slow, the Slovak ones relatively fast. The most dramatic structural changes happened within the Slovak society in the sphere of education. The rapid growth of education is one of the most striking aspects of the transformation of Slovak society. The pace of the structural changes was not always followed with the same speed of sociostructural modernization. The Slovak society shows signs of disequilibria caused by the differences in modern socioeconomic and urban structures on the one hand and traditional rural life based patterns and value orientations, on the other hand. The model of asynchronous modernization and the observed disequilibria are, however, unable to explain the division of Czechoslovakia. Two other explanatory models should be added. A model of internal economic dependency, which is a modification of Hechter's theory of the dependencies of the Celtic fringe on English core territories, can help to understand better the Slovak Czech relationships. To explain the political processes of the last three years, it is necessary to add to the models of asynchronous modernization and of internal economic dependency still another model. It is the model of mobilizing elites. Without the existence of a mobilizing Slovak elite, which emerged after the collapse of the centralist communist regime, the division would not have happened.